

О‘ZBEKISTON TASHQI SAVDO BALANSIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

*G.Yembergenova – O‘zbekiston Respublikasi
Bank Moliya akademiyasi tinglovchisi*

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning an’anaviy va eng rivojlangan ko‘rinishlaridan biri tashqi savdo hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida ro‘y berayotgan xalqaro iqtisodiy munosabatlar umumiy hajmining 75-80%i tashqi savdoning ulushiga to‘g‘ri keladi. Dunyoda mavjud bo‘lgan har qanday mamlakat uchun tashqi savdoning roli kattadir. Tashqi savdo xalqaro mehnat taqsimoti asosida paydo bo‘ladigan turli davlatlar tovar ishlab chiqaruvchilari o‘rtasidagi aloqalarning bir shakli bo‘lib, u mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy bog‘liqlikni namoyon qiladi. Tashqi savdo – bir mamlakatning boshqa mamlakat yoki mamlakatlar bilan olib boradigan savdosi. Mamlakatdan tovarlarni eksport va mamlakatga tovarlar importi tashqi savdoni tashkil etadi. Eksport va import yig‘indisi mamlakatning Tashqi savdo aylanmasini tashkil etadi. Mamlakatlar o‘rtasida savdo sotiqni rivojlanishi ikki tomonlama foyda olish imkonini beradi.

Mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlanishida nafaqat aholining oziq-ovqat va sanoat mahsulotlariga hamda turli xil xizmatlarga nisbatan o‘sib borayotgan ehtiyojlarini to‘liq qondirishda balki, respublikadagi barcha ishlab chiqarish sohalarining tayyor texnika va texnologiyaga bo‘lgan ehtiyojlarini ta’minlashda tashqi savdo, ya’ni, eksport va import muhim o‘rin egallab, bugungi iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida uning ahamiyati kattadir. Tashqi savdo munosabatlarimiz geografiyasi, avvalo, rivojlanib borayotgan Osiyo qit’asi bozorlari bilan savdo aylanmasining o‘sishi hisobiga sifat jihatidan o‘zgarmoqda. O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdosi mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rinni egallaydi. O‘zbekiston tashqi savdo balansiga ta’sir etuvchi omillar 2 guruhga ajratiladi: ichki va tashqi omillar.

Ichki omillar quyidagilar:

- Mamlakatda olib borilayotgan tashqi iqtisodiy faoliyat siyosati;
- Tashqi iqtisodiy faoliyat uchun mamlakatda yaratilgan imkoniyatlar va berilayotgan imtiyozlar;
- Bojxona siyosati;
- Erkin iqtisodiy hududlarning tashkil etilganligi va ularning faoliyati;
- Investitsiya muhiti va innovatsiyalarning joriy etilganligi;
- Bozor tarkibi va hajmi;

- Yangi texnika va texnologiyalar , ilm-fan yangiliklarning joriy qilinganligi;
- Geografik joylashuv;

Tashqi omillar quyidagilar:

- **Markaziy Osiyoda anklav hududlarning yechilmagan muammolari;**
- **Transchegaraviy daryolar;**
- **Markaziy Osiyo mamlakatlari rivojlanish darajasining bir-biridan farq qilishi;**
- **Xalqaro tashkilotlar va integratsiyalarga a'zoliqi va o'zaro munisabatlarning birxillashmaganligi; [A.Shadmankulov,S.Soatov 2023]**

Markaziy Osiyo mamlakatlari tashqi iqtisodiy aloqalari rivojlanishi tashqi savdo tovar, geografik tarkibini diversifikatsiyalash va hajmini oshirish ichki va tashqi omillarning ikkisi ham bog'liq hisoblanadi. Mamlakatlar eksportiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan omil sifatida:

1. Jahon bozorida xom-ashyo va yoqilg'i-energetika mahsulotlariga bo'lgan narxning ko'tarilganini olish mumkin. Chunki Markaziy Osiyo mamlakatlari eksportida bu turdagi mahsulotlarning ulushi yuqori ekanini ko'rish mumkin.

2. Mustaqillikdan keyin bir necha bor amalga oshirilgan milliy valyuta devalvatsiyasi mamlakatlarning eksporti rivojlanishiga ijobiy ta'sir etdi. Bu amaliyot mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi bozordagi raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

3. Tashqi savdoning rivojlanishiga mintaqaning asosiy savdo hamkor mamlakatlari iqtisodiyotining taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Lekin mamlakatlarda inflyatsiyaning ko'tarilishi va milliy valyutaning AQSh dollariga nisbatan qiymatining pasayishi kuzatildi. Bu esa mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi va ichki bozorda narx raqobatbardoshligini pasayishiga sabab bo'ldi.

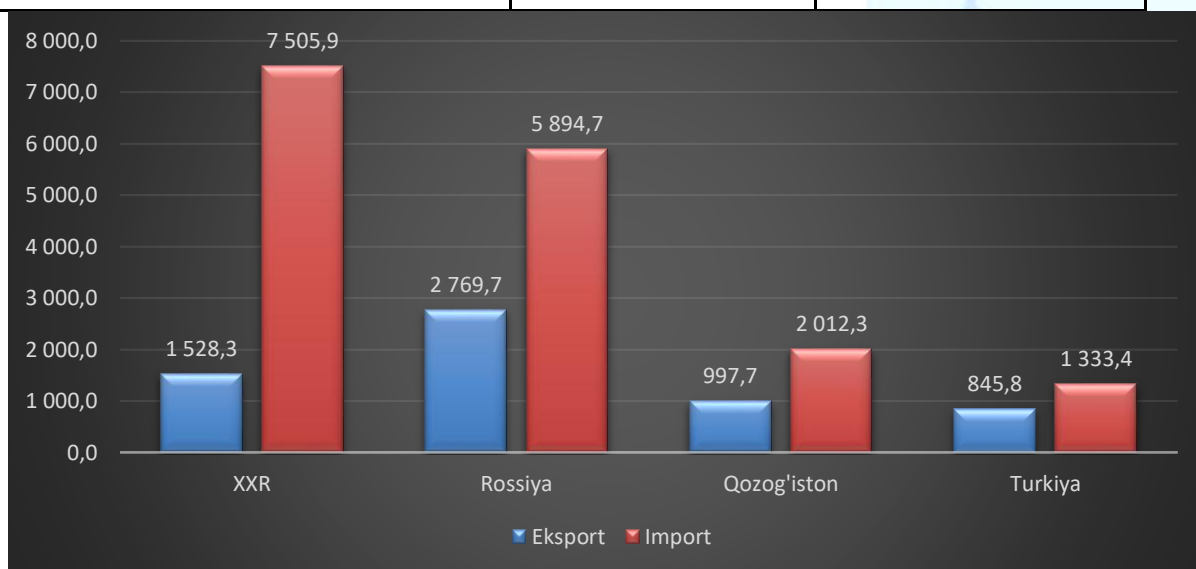
Markaziy Osiyoning xalqaro savdoda ishtirokiga salbiy ta'sir etuvchi yana bir qator omillarni ham ko'rib o'tish lozim:

- mamlakatlarning dengiz portlariga chiqish imkoniyatlari cheklanganligi;
- mintqa aholisi sonining ozligi, buning natijasida bozor sig'imining nisbatan kichik ekanligi;
- yirik iqtisodiy markazlardan uzoqda joylashganligi va tovarlarni bozorlarga yetkazib berishda xarajatlarining ko'payib ketishi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning jahonning katta bozorlaridagi ishtiroki cheklanganligi natijasida korxonalarning hajmi kengaymaydi. Natijada ishlab chiqarish quvvatlaridan to'la foydalanilmaydi, ko'lam samarasining iqtisodiy yutuqlari boy beriladi.

- mamlakatlarda iqtisodiy infratuzilmaning xalqaro savdo samaradorlik darajasini ortishiga xizmat qiluvchi, jahon standartlari darajasida rivojlanmaganligi [Voxidova M.]

1-rasm

Tashqi savdo aylanmasi (2024-yil yanvar-sentabr, mln AQSH dollar)		
	2023	2024
Eksport	17 739,40	19 773,80
Import	27 014,80	28 432,40
Saldo	-9 275,40	-8 658,60
Tashqi savdo aylanmasi	44 754,10	48 206,20

1

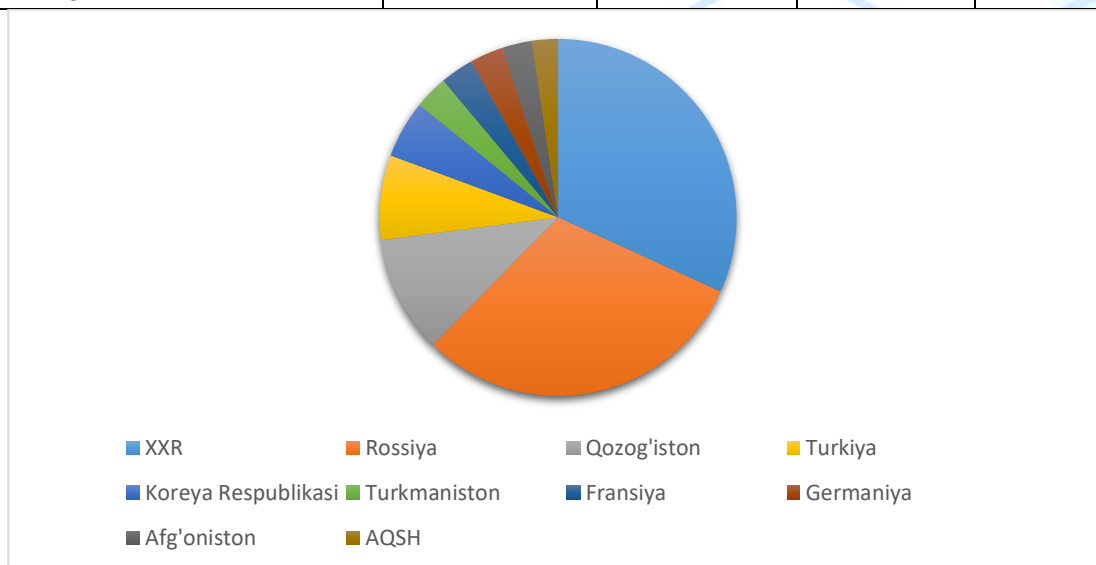
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining ma'lumotlariga ko'ra 2024-yilning yanvar-sentabr oylarida O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi 48.206,2 million AQSh dollarini tashkil etdi va 2023 yilning shu davriga nisbatan 3.452,1 million AQSh dollarga yoki 7,7 foizga o'sdi. O'zbekiston tashqi savdo aylanmasining umumiy hajmidan eksport 19.773,8 million AQSh dollarini (tashqi savdo aylanmasida eksport ulushi 41%), import esa 28.432,4 million AQSh dollarini (tashqi savdo aylanmasidagi import ulushi 59%)

¹ <https://stat.uz/uz/nashrlar-menu/infrografikalar>

tashkil etdi. Natijada O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi saldos -8.658,6 million AQSh dollari miqdorida manfiy saldoni tashkil etdi. [1-rasm]

2-rasm

O'zbekiston Respublikasining yirik hamkor davlatlar bilan tashqi savdo aylanmasining dinamikasi (2024 yil yanvar-sentabr oylari, mln AQSH dollar)				
	Eksport	Import	TSA	%
XXR	1 528,3	7 505,9	9 034,1	18,7
Rossiya	2 769,7	5 894,7	8 664,4	18,0
Qozog'iston	997,7	2 012,3	3 010,1	6,2
Turkiya	845,8	1 333,4	2 179,2	4,5
Koreya Respublikasi	27,4	1 449,3	1 476,8	3,1
Turkmaniston	87,2	780,6	867,8	1,8
Fransiya	588,5	270,8	859,4	1,8
Germaniya	63,1	793,9	856,9	1,8
Afg'oniston	739,5	22,6	762,1	1,6
AQSH	238,4	433,8	672,2	1,4

2

² <https://stat.uz/uz/nashrlar-menu/infografikalar>

Qozog‘iston O‘zbekistonning eng yirik tashqi iqtisodiy hamkorlaridan biriga aylandi (Xitoy va Rossiyadan keyin). Bunga sabab quyidagilar bo‘lishi mumkin: umumiy chegaraning mavjudligi, MDHning erkin savdo hududida savdo qilishi hamda so‘nggi paytlarda o‘zaro iqtisodiy aloqalarning keskin erkinlashtirilishi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi dunyoning 190 davlati bilan savdo aloqalarini amalga oshirib kelmoqda. Tashqi savdo aylanmasining eng katta hajmi Xitoy (18,7%), Rossiya (18,0%), Qozog‘iston (6,2%), Turkiya (4,5%) va Koreya Respublikasi (3,1%) bilan qayd etildi.[2-rasm]

Tashqi savdo balansida ijobiy saldoga erishish muammolari ko‘p yillar davomida olim va siyosatchilarni qiziqtirib keladigan masalalardan biri hisoblanadi. Sababi, ijobiy saldo mamlakat to‘lov balansining asosiy tarkibiy qismi bo‘lishi bilan bir qatorda, YAIMda ham hisobga olinadigan ko‘rsatkichlardan biridir. Biroq O‘zbekiston tashqi savdo balansida 2009-yildan shu davrga qadar tashqi savdo balansida faqat salbiy saldo holati kuzatilgan. Xususan, 2023-yil yanvar-sentyabr oylarida O‘zbekiston tashqi savdo balansida salbiy saldo 9,28 mlrd. AQSH dollarni, 2024-yil yanvar-sentyabr oylarida esa 8.6 mlrd. dollarni tashkil etgan. O‘zbekiston tashqi savdo balansida salbiy saldo ko‘rsatkichining bu kabi muntazam kuzatilishi iqtisodiy xavfsizlik uchun bir qator tahdidlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shunga ko‘ra, tashqi savdo balansidagi saldo ko‘rsatkichi mamlakat iqtisodiy xavfsizligi ta‘siridan kelib chiqib baholanadi. Iqtisodiy nazariyaga ko‘ra tashqi savdo balansida ijobiy saldo bo‘lishi mamlakatning har jihatdan barqarorligini ta‘minlaydi. Biroq, AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya kabi kapital sig‘imi yuqori bo‘lgan rivojlangan mamlakatlarda muntazam salbiy saldo holati kuzatiladi. Shunga ko‘ra ayrim iqtisodchilar tomonidan salbiy saldo mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, degan nazariya ilgari suriladi va bunga asos sifatida quyidagilar keltiriladi:

- ichki ishlab chiqarilgan va import tovarlari o‘rtasida erkin raqobat muhiti shakllanadi. Bu esa ishlab chiqarishning yanada rivojlanishi, yangi innovatsiyalar joriy etilishiga xizmat qiladi;
- bozor xilma-xil tovarlarga to‘yinadi va inflyatsiya darajasi o‘shining oldi olinadi;
- qancha import ko‘p bo‘lsa, bu milliy valyuta qadri pasayishiga olib keladi, natijada eksport hajmi oshadi;
- mamlakat o‘zining valyuta zaxiralari orqali xorijiy mamlakatlarga investitsiya kiritgan holda, arzon ish kuchi va xom ashyo orqali nisbatan qimmat bo‘lmagan tovarlarni juda ko‘p miqdorda import qiladi. Bu holatda, yuqoridagi davlatlarning tashqi savdo balansida salbiy saldo holati kuzatilishi mumkin, biroq nisbatan arzon qiymatga ega bo‘lgan ko‘proq tovarlar bilan o‘zining zarur ehtiyojini ta‘minlashga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Voxidova M. Markaziy osiyo mamlakatlari tashqi iqtisodiy aloqalarining o'ziga xos jihatlari – maqola
2. <https://stat.uz/uz/nashrlar-menu/infrografikalar>
3. A.Shadmankulov, S.Soatov Tashqi savdo monitoring 2023.y